

ÇOBAN MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİNİN MEDRESE MÜDERRİSLİĞİNDEN SEYHÜLİSLAMLığA GİDEN YOL

ZEYNEP MORGÜL*

Osmanlı İlimiye sınıfı içerisinde bir tercih olarak müderrislikten Şeyhülislamlığa doğru kademeli olarak ilerleyen iki önemli şahsiyetin hikâyesini yazımda konu olarak ele almaktayım. Bir tercih olarak nitelendirilmesinin altında yatan neden öğrenim kademelerini sırasıyla bitirdikten sonra öğrenciler ilmiye sınıfının en yüksek mertebesi Şeyhülislamlığı seçeceklerse şayet kaza kadısı olarak tayin olunması beklenir. Fakat bir dönem müderrislik yapıp daha sonra da derecelerine göre kaza, sancak veya eyaletlere tayin edilip kadılık vazifesi de yapabilirler. İkinci yolun tercihi daha çok müderrislik yevmiyelerinin daha fazla olmasından kaynaklanmaktadır. Bir örnek olarak Ebussuud ve Hamid Efendi'nin seçilmesinin nedeni müderrislikten kadılığa geçiş aşamasında Sempozyumun teması olan Çoban Mustafa Paşa medresesinde eğitim vermeleridir. Bunun yanı sıra aynı eserleri okutmaları ve aynı paradigma çerçevesinde bir birini takip eden bir süreçle ilmiye basamaklarını çıkarak şeyhülislamlığa varmaları incelememizin ana nedenlerindedir.

MÜDERRİSLİK

Ebussuud ve Hamid Efendiler Çoban Mustafa Paşa medresesinin müderrisliği ile ilmiye teşkilatına benzer yoldan başlamışlardır. Çoban Mustafa Paşa Külliyesi; dikdörtgen bir avlu üzerinde camiyi çevreleyen farklı yapılardan meydana gelmektedir. Bu yapılar; türbe, medrese, imaret, tekke, kütüphane, darüşşifa, paşa odaları, kervansaray ve hamamdan oluşur. Anadolu'ya ticaret için yolculuk yapan kervanların ve kutsal topraklara ziyarete giden hacı adaylarının konaklaması için oluşturulmuş Külliye'nin medresesinin zamanla önemi artmış ve ilerde önemli yerlere gelecek olan müderrislerin ders verdiği bir kurum olmuştur. Külliye'nin bir parçası olarak inşa edilen medrese doğrudan dershaneye açılır. Üç tarafı revaklarla çevrili avlu etrafında on yedi medrese odası bulunur. Her odası pencerelidir ve odalarda ocak, iki gözlü kitap rafı (niş) vardır.¹ Bu mimari ve biçimsel ayrıntılar bir müderrisin eğitim verdiği yerin niceliksel formunu zihnimize canlandırmamızı ayrıca yapının mimarisinin eğitimci ile öğrencilerin üzerindeki etkisini anlamamızı kolaylaştırabilir. Öğrenciler medrese odasına halka halinde yerleşir böylece tartışma ya da görüş alışverişi için uygun bir ortam oluşur. Müderris kimi zaman okuttuğu dersten bir mesele üzerine münazaralar yaptırır. Bir başka yöntem olarak imla metodu da medreselerde oldukça sık uygulanmaktadır. Hemen hemen bütün derslerde müderrisin anlattıklarını öğrenciler not almaktadır. Külliye'nin bünyesinde bir kütüphanenin bulunması; zamanla kitap nüshalarının çoğalmasını böylece imla metodunun yerine şerh ve izah metodlarının gelişmesini sağlamıştır.

Osmanlı'da medreselerde kullanılan eğitim metodu düdektif olup meseleleri kesin yargılara dayandırılması şeklinde yorumlanmaktadır. Düdektif metot ezberin genel kabul görmesini ve olabildiğince çok ayet ve hadisin ezberlenmesini esas almıştır. Kolaydan zora doğru bir

* Kocaeli Üniversitesi, Tarih Bölümü Tezli Yüksek Lisans Öğrencisi zeyneppmorgul@gmail.com

1 İlknur Aktuğ, *Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliyesi*, Ankara, 1989, s. 9-11

öğrenme yöntemi izlenen Çoban Mustafa Paşa Medresesi'nde fıkıh, usul-i fıkıh, hadis, tefsir dersleri okutulmuştur.² Ebussuud ve Hamid Efendi gibi dönemin müderrislerinin, bu ellili medresede verdikleri dersleri inceleyecek olursak 16.Yüzyılda eğitimde yaşanan paradigma değişimini de anlayabiliriz. Çünkü Osmanlı için Kanunî'den II. Selim'e geçiş dönemi bir kırılma noktasıdır. Ebussuud ve Hamid Efendiler de bu dönemin önemli tanıklarındır.

Medresede Fıkıh yani İslam Hukuku dersleri El-Hidaye'den okutulmaktadır. Burhaneddin El-Merginani'nin, Hanefi fıkhına dair olan bu eseri üzerine yapılan şerhlerin çokluğundan, Osmanlı medreselerinde uzun süre okutulduğu ve rağbet gördüğü de anlaşılmaktadır. El-Hidaye'nin Meseleleri ele alış şekli, oldukça geniş bir perspektife sahip olması ve üslubu tercih edilirliliğini arttırmıştır. Eser'de Şafii ve Maliki ye atfedilen bazı görüşlerin ve bir kısım müstensihlere ait bazı yanlışlar içermesi üzerine düzeltme çalışmaları yapılmıştır. Böylece hadisler kaynaklarıyla birlikte doğruluk dereceleri bakımından değerlendirilmiş ve kaynağı bulunmayanlar belirtilmiştir.³ Bir müderris olarak okutulan kitapların kişinin paradigma dünyasına doğrudan ilişkin olduğu gerçeğine, Ebussuud Efendi'nin sonraki yıllarda verilen fetvalarda Hanefi mezhebinin etkili olmasını sağlaması açık bir delil oluşturmaktadır. Fetvalarında geçen "Bu diyarda Şafii kavliyle amel eylemek memnudur (yasaktır)" ifadesi bu görüşü destekler niteliktedir. Bunun yanı sıra bir mesele üzerine verdiği fetvayı inceleyerek eğitiminin üzerindeki etkisini görebiliriz.

"Mes'ele: Zevci nabadid olan Hind, nafakaya aczi olucak teşeffu' edip, şafii kadısı tefrik edip zevci-ahara varsa, ba'dehu Zeyd gelse zevcesin geri alabilir mi?"

Elcevap: Alamaz.

Cevap-i ahar: "Teşeffu' hususu Diyar-ı Rum'da cari olmaya" deyu men'-i sultani vaki' olmuştur. -Ebussuud.⁴

Ebussuud Efendi, verdiği bu cevapta Şafii bir kadının verdiği hükmü geçersiz kılmamıştır. Zaten Osmanlı'da bölgesel olarak Hanefi kadının vekâletinde Şafii kadılar da atanmaktadır. Burada önemli olan husus "Teşeffu" denilen Hanefi mezhebinden Şafii mezhebine geçişin yasaklanmış olmasıdır.

Usul-i Fıkıh başka bir deyimle İslam hukuk metodolojisi dersleri Teftazani'nin El-Telvihi isimli eseri ve üzerine yazılanlardan okutulmaktadır. El-Telvihi; Sadrüşşeria'nın, Tenkihu'l Usul eserine yazılmış bir haşiyedir. Sadrüşşeria değerler felsefesinin temel konularından hüsün ve kubuh (iyi ve kötü, güzel ve çirkin) problemini bir varlık meselesi olarak izah eder. Hüsün ve kubuh; Eş'arîlere göre, akıl ile anlaşılabilir. bir şey Allah emrettiği için iyi, yasakladığı için kötüdür. Maturîdî bilginlere göre, Allah, iyi olanı emreder, kötü olanı da yasaklar yani hüsün ve kubuh akıl ile de bilinebilir. Sadrüşşeria'nın ortaya koyduğu eser maturidi anlayışın temellerini savunurken Eş'ariyi eleştirmiştir. Teftazani ise Eş'ari anlayışa yakın durduğundan bu görüşleri tenkit etmiştir.⁵ İlerleyen süreçte Bir çok Hanefi alim, Teftazani'nin Hanefi görüşleri hedef alan eserine tenkitlerle cevap vermiştir. Daha sonra kadılık ve şeyhülislamlık makamına erişen-

2 Cahid Baltacı, İslam Medeniyeti Tarihi, İstanbul, 2010, s. 180

3 Cengiz Kallek, "El-Hidaye", TDV İslam Ansiklopedisi, C. 17, 1998, s. 471-473.

4 M.Ertuğrul Düzdağ, "Şeyhülislam Ebussuud Efendi'nin Fetvalarına göre Kanuni Devrinde Osmanlı Hayatı, İstanbul,1998, s. 67.

5 Şükrü Özen, "Tenkihu'l-Usul", TDV İslam Ansiklopedisi, C. 40, 2011, s. 454-458

cek olan Ebussuud Efendi ve aynı görevi icra eden birçok ulemanın hüküm verirken maturidi geleneğın “akıl ile bulma” metodunu benimsediğı görölmektedir.

Hadis ilmi Hz. Peygamberin sözlerini ve fiillerini ifade eder. Ayrıca onların anlaşılmasını ve tespit edilip aktarılmasını sağlar. Hadis dersi Buhari ve Müslim’den okutulmakta, müderris derse başlayacağı zaman ilk olarak Buhari veya Müslim’deki herhangi bir hadisi okuyup izah etmekte, daha sonra da diğere derslere geçmektedir.

Bu derslerin yanında hesap, heyet, mantık ve ilm-i hikmet (felsefe) gibi ilimler de okutulmaktadır. Hesap Dersleri için; Ali Kuşçu’dan, Risale-i Muhammediyye, Heyet dersleri için; Cagminî’nin El-Mülâhhas isimli eseri ve Ali Kuşçu’dan Risale-i Fethiyyesi okutulmuştur. Mantık dersi için, Şerh-i Şemsiye, Şerh-i isaguci ve mufassal olarak Şerh-i Metali, İlm-i Hikmet yani felsefe dersleri için Molla Fenari, Kadı-zade-i Rumi, Ali Kuşçu ve İbn Kemal’den eserler okutulmuştur. Fakat 16.yüzyılda bazı şeyhülislamların felsefe ilminin dini inançlara muhalif olduğunu savunması bir süre sonra medreselerden kaldırılmasına neden olacaktır. Uzunçarşılı bu durumu Osmanlı medreselerinin “fikri inkırazı (çöküşü)” olarak nitelendirir⁶ 16.yüzyılın sonlarına doğru medreselerdeki öğretim metodu ciddi zarara uğramış düşünen sorgulayan ve araştıran öğrenci yerine mevcut bilgiyle yetinen öğrenci modeli yetişmiştir.

KADILIK

Müderrislikten kadılığa geçiş müderrisin payesine göre gerçekleşmektedir. Osmanlı’da kadılar dereceleri itibariyle iki gruba ayrılır. İlk grupta kaza kadılıkları yer alırken ikinci grupta mevleviyet denilen büyük kadılıklar bulunmaktadır. 16.yüzyılda Mevleviyet kadılıkları; İstanbul, Edirne, Bursa, Selanik, Şam, Halep, Mısır, Bağdat’tan oluşmakta ve bu dönemde mevleviyet kadılıkları içerisinde belli bir sıra tertibi bulunmamaktadır. Müderrislik vazifelerini yerine getirdikten sonra; Ebussuud Efendi 1533’de Bursa kadılığına, Hamid Efendi’ 1549’da Şam kadılığına yükselmiştir. Kadıların tayinleri bu dönemde ilmiye teşkilatının en yüksek makamı olması sebebiyle Anadolu ve Rumeli Kazaskerlerinin arzları ve vezir-i azamın vasıtasıyla Padişah’a sunulur, Padişah tarafından da kabul edilmesiyle gerçekleşir⁷. Ayrıca Ebussuud Efendi’nin Şeyhülislamlığı zamanında Kadılar Hanefi Mezhebine göre hüküm vermekle mükellef olmuşlardır. Ancak Hanefi Mezhebinin içinde farklı görüşlerin bulunduğu durumlarda, kadılar en doğru görüşe ve ya sosyal yapıya en uygun görüşe göre hüküm vermektedirler. Halkının büyük çoğunlu Hanefi Mezhebine uymayan Mekke, Medine, Halep, Kudüs ve Kahire gibi yerlerde Hanefi Kadı başkanlığında diğere mezheplerden de kadılar atanmıştır.⁸

Ebussuud Efendi Bursa kadılığının ardından 1534’de İstanbul kadılığına Hamid Efendi ise 1550’de Şam Kadılığından, Mısır kadılığına tayin ettirilmiştir. Fakat iki yıl görevde kaldıktan sonra Hamid Efendi’nin görevinden azledilmiştir. 1553’te hakkında verilen karar kaldırılıp Ayasofya müderrisliğine atanmış ve 1555’de İstanbul kadılığına getirilmiştir.⁹ Davalara bakma mesuliyetinin yanında İstanbul kadılığının merkeze yakın olmasının getirdiğı ek sorumluluklar da vardır. İstanbul kadısı; Eyüp, Galata ve Üsküdar kadılarıyla birlikte her çarşamba vezir-i azamın divanına katılmakta ve eğer kadılara ait şerri davalar varsa bu divanda dinlemektedir.

6 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlimiye Teşkilatı*, Ankara, 2014, s. 26-28

7 Uzunçarşılı, *Osmanlı...*, 2014.

8 Mehmet Akif Aydın, *Kadı Sicillerinde İstanbul, 16. ve 17. Yüzyıl*, İstanbul, 2010, s. 35-36

9 Abdülkadir Altunsu, *Osmanlı Şeyhülislamları*, Ankara, 1972, s.35

İstanbul kadısının genel vazifesi, Kol gezmek kola çıkmak deyimleriyle adlandırılan bir heyetle birlikte esnafı kontrol etmesidir. Kadılar buldukları bölgelerde bir belediye gibi hizmet etmişlerdir.

KAZASKERLİK

Ebussuud efendi 1537 yılında, Rumeli kazaskeri Muhyiddin Efendi'nin ve Anadolu Kazaskeri Kadri Efendinin görevlerinden azledilmesi üzerine Rumeli Kazaskerliğine getirilmiştir.¹⁰ Hamid Efendi ise 1557 yılında İstanbul kadılığından, Rumeli Kazaskerliğine getirilmiştir. 16. yüzyıla kadar mevleviyet kadılıklarından kazaskerliğe geçişin belli bir tertip ve sıralamaya uyulmaksızın gerçekleşmektedir. Fakat daha sonra İstanbul kadısı Anadolu Kazaskeri ve Anadolu Kazaskeri de Rumeli Kazaskeri olacak şekilde belli bir sıranın takip edilmeye başlandığı görülmektedir. Bu düzenleme Ebussuud Efendi'nin Şeyhülislamlığı döneminde gerçekleşmiş bu tarihten sonra Kazaskerlik makamına geçişler belli bir nizama sokulmuştur.

Ebussuud Efendi'nin Rumeli Kazaskeri olduğu dönemde Hamid Efendi'nin Kayınpederi Çivizade Muhyiddin Efendi ile aralarında dönemin âlimlerinin de katıldığı büyük bir tartışma yaşanmıştır. Hanefi Mezhebi menkullerin yani süreklilik arz etmeyen bir yerden başka yere taşınabilen malların vakfedilmesini kabul etmemektedir. Fakat Ebu Yusuf ve Muhammed Eş-Şeybani, hakkında ayet veya hadis bulunmasa da menkullerin vakfedebileceğini savunur. Arsa ile birlikte binanın ya da yol ile birlikte geçidin de vakıf malı sayılabileceği gibi. Muhammed Eş-Şeybani halkın örf haline getirdiği menkullerin vakfedilmesinde bir sakıncanın olmayacağını belirtmektedir. Bunlar arasında ev, savaş teçhizatı, kitap ve nakit para sayılmaktadır. Para vakfı tartışması tam olarak da buradan çıkmış ve 16.yüzyılda ağırlık kazanmıştır. Bu dönemde Ebussuud Efendi, menkullerin vakfının caiz olduğunu dile getirerek Şeyhülislam Çivizade Muhyiddin Efendi'nin tam tersi fetvalarını divana taşıyarak çürütmeye çalışmıştır. Bu konuda devrin âlimlerinin de görüşü alınarak Çivizade'nin haksız olduğuna kanaat getirilmiştir. Bunun üzerine Çivizade azl olunarak emekli edilmiş ve Osmanlı'da ilk kez şeyhülislamların azl olunamaz kuralı çiğnenmiştir¹¹

ŞEYHÜLİSLAMLIK

Ebussuud Efendi sekiz yıl kazaskerlik makamında kaldıktan sonra 1545 yılında Fenari-zade Muhyiddin Efendi'nin yerine Şeyhülislam olmuştur. Para vakfı konusunda Çivizade ile aynı görüşte olan Fenerizade'nin yaşlılığını bahane ederek Kendi isteğiyle görevinden vazgeçmesi ilginç bir ayrıntıdır.¹² Ebussuud Efendi 1574 yılında yaşamı son bulana kadar yirmi sekiz yıl şeyhülislamlık vazifesini yerine getirmiştir. Tefsir ve Fıkıh alanında bilginliği bilinmektedir. Şeyhülislamlığı sırasında Kanunî'ye sunduğu İrşad el- Akl el-Selim isimli Arapça tefsir kitabı Kanunî'nin övgüsünü kazanmış ve yevmiyesi 200 akçeden 500 akçeye çıkarılarak Kazaskerlik yevmiyesi ile eşit olmuştur. Eserin bitimiyle bu ücrete 100 akçe daha eklenmiştir.¹³ Şeyhülis-

10 Abdullah Demir- Ramazan Günay, *Devlet'inde Hukuki Hayat Şeyhülislam Ebussuud Efendi'nin Fetvalarıyla*, Ankara, 2013, s. 19. (Korfu seferinde Muhyiddin Efendi ve Kadri Efendi'nin Maktul İbrahim Paşa'nın katli meselesini sözkonusu etmeleri üzerine azledildiklerini nakletmektedir.)

11 Yılmaz Fidan, *Ebussuud'un Fıkhi Meseleleri Çözümündeki Metodu*, Gümüşhane, s. 280-282

12 Altunsu, *Osmanlı...*, s. 25-27

13 Atsız, *Birgili Mehmed Efendi Ebussuud Efendi Mustafa Ali İstanbul Kütüphanelerine Göre -Üç Bibliyografya*, İstanbul, 2016, s.119

lamlık vazifesi hem madden hem de manen Kazaskerlik vazifesinden üstün tutulmuştur. Bu yükseliş neticesinde kırklık ve üzeri medreselerin müderrisleri ile mevleviyetleri atama görevi şeyhülislamlara verilmiştir.

Ebussuud Efendi'nin bir şeyhülislamın en önemli vazifesi olan fetva verme yetkisini icra ederken paradigmasının tam olarak anlamlandırılması verdiği hükümlere kaynaklık eden metotlara dayanmaktadır. Ebussuud Efendi'nin başvurduğu metodolojiyi ve eserleri tanımak onun hukuk mantığını anlamamızı kolaylaştıracaktır. Bir meselenin çözümüyle ilgili hakkında ayet varsa ilk başvuru olarak meseleyi ayetlere dayandırarak çözmektedir. Fakat ayet bulunmaması durumunda, Hz. Peygamberin uygulamalarına yani sünnetlere başvurur ve hadislerden mana çıkarma yoluna gider. Ebussuud Efendi nakil yanında mantık vurgusu yapan kelami bir metot ile hüküm vermiştir. İslam alimleri, Hz. Peygamberin ölümünden sonra bir hüküm verilmesi gerektiğinde alimlerin fikir birliğine vararak hüküm vermesine icma denmektedir. Ebussuud Efendi de icmaya delil olarak "Bizim yarattıklarımızdan bir ümmet var ki hakka rehberlik eder ve onunla adalet sunarlar"¹⁴ ayetini göstermiştir. Ebussuud Efendi'nin icma görüşüne verilebilecek en iyi örnek şüphesiz Çivizade ile arasında geçen para vakfı görüşüdür. Ebussuud Efendi önceki dönemlerden fikrini destekleyen risaleleri toplayarak dönemin ulemasının para vakfı konusunda fikir birliğine varmasını sağlamış ve bir icma örneği sergilemiştir. Bunların yanında Ebussuud Efendi örfe yani insanlar tarafından genel kabul görmüş ve hoş karşılan-mış alışkanlıklara göre de hüküm vermiştir. Bunu kolaylaştırıcı bir unsur olarak görmüştür.¹⁵

Ebussuud Efendi 1574'te vefat etmesi üzerine Şeyhülislamlık makamı boşalmış fakat yerine kimin getirileceği hususunda değinilmesi gereken bazı olaylar yaşanmıştır. İlk olarak Şeyhülislamlık için düşünülen isim Anadolu Kazaskeri Sinan Efendi olmuştur. 1547 yılında Anadolu Kazaskerliği görevine getirilen Sinan Efendi hakkında görülen bir dava yüzünden görevinden azl edilmiş fakat dava sonuçlanıp suçsuzluğu ispat edilince 1561'de Süleymaniye Darülhadişi müderrisliğine getirilmiştir. Ebussuud Efendi'nin ölünce kendisine şeyhülislamlık teklif edilmiş fakat kabul etmemiştir. Şeyhülislamlık görevine ilk tercihin neden Rumeli Kazaskeri payesinde olan Hamid Efendi'nin olmadığı düşündürücü gelebilir. Fakat Hamid Efendi 1566'da Kanuni'nin ölümünden sonra yerine geçen II. Selim'e babasının koydurduğu içki yasağının devam etmesi şeklindeki isteği üzerine görevinden azledilmiştir. 1574'te Ebussuud Efendinin ölümü üzerine yedi sekiz yıldır çektiği cezası Şeyhülislam olmasıyla son bulmuştur. Çok kısa bir süre bu görevde kalabilen Hamid Efendi 1577'de vefat etmiştir.¹⁶

Ebussuud Efendi ve Çivizade damadı Hamid Efendi aynı ilmiye sınıfının mensubu ve aynı derecelerden gelmiş iki önemli devlet adamıdır. Çoban Mustafa paşa medresesinden başlayan yolculukları her ikisinin de şeyhülislamıya kadar taşımıştır. Gayret ve sabır gerektiren bu yolun başlangıcında aynı paradigmalardan hareket eden eğitimler görmüşlerdir. Osmanlı'da genel kabul gören Hanefi Mezhebine ve maturidi ekole göre fetva vermişlerdir. Akıl ile bulmanın öneminin yitirilmediği, Osmanlı Devleti için kırılma sayılabilecek bir zamanda görevlerini icra etmişlerdir. Kanuni'den sonra Osmanlı'da Medrese eğitimi bu döneme kadar koruduğu dinamikliğini kaybetmeye başlamıştır. Medreselerdeki bozulmayı genellikle tarih kitapları; matematik, felsefe, kelim gibi; akli faaliyete geçirecek ilimlerin kaldırılmasıyla bağdaştırmaktadır. Ancak bunun yanında Kuran, fıkıh, hadis gibi nakli ilimlerin yeteri kadar anlaşılabilmesi ve

14 Araf 7/181

15 Fidan, *Ebussuud'un...*, s. 91-108

16 Altunsu, *Osmanlı...*, s. 35-36

dini felsefi kuram olan kelimelerin nakli ilimlerde kullanımının terk edilmesi bu gerilemeyi hızlandıran önemli bir nedendir. Devlet adamlarının Rüşveti ve adam kayırmayı yaygınlaştırması ve Ulema çocuğudur diyip vasıfsız kişilerin doğrudan ellili medreselere müderris olması, ilmiye teşkilatının çöküşünü hazırlamıştır. İltimas ile üst mertebelere gelmesi ayda bir kez bile medreseye uğramayan müderrislerin çoğalmasının ve bozulmaların müsebbibidir.

Sonuç olarak bir devrin önemli iki şeyhülislamını konu alan yazımda Osmanlı eğitim sisteminin genel hatlarından ve ilmiye sınıfı içerisinde müderrislikten şeyhülislamlığa yükselmenin nasıl gerçekleştiğinden bahsetmeye çalıştım. Kişinin, zihin dünyasının şekillenmesinde alınan eğitim oldukça önemlidir ve tabii ki dersin okutulduğu eserler ve dersi veren müderris de bu düşünsel şekillenmede etkilidir. Bu bağlamda bakacak olursak; Ebussuud ve Hamid Efendiler yetiştirdikleri talebelerin zihin dünyasına etki etmişlerdir. Zihin dünyasına etki edilen talebe artık kendisini belli bir paradigmanın parçası olarak görür. İlerleyen yaşamında ve meslek hayatında da aynı paradigmanın görüşlerini savunur. Böyle bir kişi zihin dünyasına yönelik karşıt görüşlerin farkına varmaz çünkü paradigmanın bir parçası olmuş ve bir ekolün gözlüğünü takmıştır. Kişi bu paradigmalardan ancak karşıt görüşlerin kendi paradigmasını sarsacak kadar çoğalmasıyla vazgeçebilir. Fetvalarında genel olarak zihinsel çıkarımları ön planda tutan ve akli metotları uygulayan Ebussuud Efendi'den sonra yetişen ulemanın akli metotları terk etmesi bir paradigma kayması olarak yorumlanabilir.

Genellemeler ile Ebussuud ve Hamid Efendi üzerinden Osmanlı ulemasının zihin dünyasını anlamak elbette oldukça zor bir uğraştır. Ayrıca böyle bir çalışma üzerinde uzun süre harcamayla gerçekleşecektir. Kaynakların da yetersizliği düşünüldüğünde yazımın kapsamının darlığı anlaşılabilir. Osmanlı'yı anlamak için belli dönemlere damga vurmuş isimleri anlamamız zorunludur. Çünkü bir döneme şekil veren önemli kişilerin paradigması; hem öğretmenleri, hem talebeleri, hem de düşünce dünyasına etki eden dönemsel gelişmeler ile birlikte açıklanıldığında Osmanlı tarihi anlaşılabilir olacaktır.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

- Aktuğ, İlknur, *Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliyesi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1989.
- Altunsu, Abdülkadir, *Osmanlı Şeyhülislamı*, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1972.
- Atsız, *Birgili Mehmed Efendi Ebussuud Efendi Mustafa Ali İstanbul Kütüphanelerine Göre -Üç Bibliyografya*, Ötüken, İstanbul, 2016.
- Aydın, Mehmet Akif, *Kadı Sicillerinde İstanbul, 16. ve 17. Yüzyıl*, Türk Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (ISAM), İstanbul, 2010.
- Baltacı, Cahid, *İslam Medeniyeti Tarihi*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2010.
- Demir, Abdullah- Günay, Ramazan, *Osmanlı Devleti'nde Hukuki Hayat Şeyhülislam Ebussuud Efendi'nin Fetvalarıyla*, Sage Yayıncılık, Ankara, 2013.
- Düzdağ, M. Ertuğrul, *Şeyhülislam Ebussuud Efendi'nin Fetvalarına Göre Kanuni Devrinde Osmanlı Hayatı*, Şule Yayınları, İstanbul, 1998.
- Fidan, Yılmaz, *Ebussuud'un Fıkhi Meseleleri Çözümündeki Metodu*, Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, Gümüşhane, 2013.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2014.

TEZLER

- Yaman, Ahmet, "Osmanlı Hukukçusu Şeyhülislam Ebussuud Efendi ve Fetvaları", *Doktora Tezi*, Konya, 2007.

MAKALELER

- Akgündüz, Ahmed, "Ebussuud Efendi", *TDV İslam Ansiklopedisi*.
- Ay, Mahmut, "Kelam'da Akıl İman İlişkisi: Temel Teolojik Yaklaşımlar", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 52/1, 2011, ss. 49-68.
- Baltacı, Cahid, "Hamid Efendi, Çivizade Damadı", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 15, 1997, ss. 460-461.
- Bulut, Mehmet, "Osmanlı'dan Günümüze Müftülerin Seçimleri, Atanmaları ve Seçimlerinde Esas Alınan Eğitim Kriterleri", *Dini Araştırmalar Dergisi*, C. 15/41, 2012, ss. 80-98.
- Cici, Recep, "İslam Hukuk Tarihi Açısından İlk Dönem Osmanlı Hukuk Çalışmalarına Bir Bakış (1299-1500)", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 6/6, 1994, ss. 241-259
- Düzenli, Pehlül, "Şeyhülislam Ebussuud Efendi: Bibliyografik Bir Değerlendirme", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 3/5, 2005, ss. 441-475.
- İpşirli, Mehmet, "Osmanlı İlmiye Mesleği Hakkında Gözlemler (16.-17. Asırlar)", *Osmanlı Araştırmaları 3-4*, 1988, ss. 273-285.
- Kallek, Cengiz "El-Hidaye", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 17, 1998, ss. 471-473.
- Kaya, Said Eyüp, "Sinan Efendi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 37, 2009, ss. 228-229.
- Özen, Şükrü, "Tenkihü'l-Usul", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 40, 2011, ss. 454-458.
- Seyhan, Köksal, "Çoban Mustafa Paşa Külliyesi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 3, 1993, ss. 351-354.